

Jan Šerek, Zuzana Petrovičová & Michaela Porubanová-Norquist

Mladí a nevšední

**Studie občanského života mladých lidí z etnických
menšin a majority v České republice**

Masarykova univerzita
Brno 2012

MLADÍ A NEVŠEDNÍ

Studie občanského života mladých lidí
z etnických menšin a majority v České republice

MLADÍ A NEVŠEDNÍ

Studie občanského života mladých lidí
z etnických menšin a majority v České republice

Jan Šerek, Zuzana Petrovičová & Michaela Porubanová-Norquist

Masarykova univerzita
Brno 2012

Studie vznikla v rámci projektu specifického výzkumu „Utváření občanských postojů a chování v adolescenci a mladé dospělosti“, realizovaného na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity (MUNI/A/0838/2011).

Data použitá v této studii byla sesbírána v rámci projektu podpořeného grantem Evropské komise FP7-SSH-2007-1, číslo: 225282, „Processes Influencing Democratic Ownership and Participation (PIDOP, „Procesy ovlivňující demokratické občanství a participaci“), na kterém spolupracovaly Univerzita v Surrey (Spojené království), Univerzita v Liège (Belgie), Masarykova univerzita (Česká republika), Univerzita Friedricha Schillera v Jeně (Německo), Univerzita v Boloni (Itálie), Univerzita v Portu (Portugalsko), Univerzita v Örebro (Švédsko), Univerzita v Ankaře (Turecko) a Queen's univerzita v Belfastu (Spojené království).

Odborná recenzentka:

Mgr. Kateřina Vráblíková, Ph.D.

Vědecký redaktor:

prof. PhDr. Petr Macek, CSc.

© Jan Šerek, Zuzana Petrovičová & Michaela Porubánová-Norquist, 2012

© Masarykova univerzita, 2012

© Foto na obálce Věra Kontríková, 2012

ISBN 978-80-210-7663-1 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-6055-5 (brožovaná vazba)

Poděkování:

Děkujeme všem našim kolegyním a kolegům za cenné připomínky. Především jsme však zavázáni účastnicím a účastníkům našeho výzkumu za jejich čas a ochotu.

Autoři:**Mgr. et Mgr. Jan Šerek, Ph.D.**

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny,
Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity
serek@fss.muni.cz

Mgr. Zuzana Petrovičová

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny,
Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity
petrovic@fss.muni.cz

Mgr. Michaela Porubanová-Norquist

Katedra psychologie,
Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity
misl99@gmail.com

Předmluva	9
Kapitola 1	11
Co budeme zkoumat a proč	
Kapitola 2	21
Jaká jsou specifika občanského života etnických menšin	
Kapitola 3	29
Jakým etnickým menšinám se budeme věnovat	
Kapitola 4	39
Výzkumný soubor a metody	
Kapitola 5	45
Jak mladí lidé vnímají společnost	
Kapitola 6	61
Jak mladí lidé občansky participují	
Kapitola 7	73
S čím souvisí občanská participace	
Kapitola 8	91
Jak mladí lidé popisují a prožívají překážky bránící občanské participaci	
Kapitola 9	105
Závěr	
Literatura	111

Naše kniha má za cíl prohloubit poznání o mladých lidech z etnických menšin a jejich občanském životě. Pokusíme se najít odpovědi na otázky, jak se cítí mladí příslušníci etnických menšin v české společnosti a co lze udělat pro to, aby se do společnosti jako občané zapojili. V naší práci se zaměříme na příslušníky romské a ukrajinské menšiny, tedy dvou nejpočetnějších etnických menšin v České republice. Jako sociální psychologové si přitom chceme všimnout nejen „tvrdých“ objektivních dat, například volební účasti, ale i toho, jak mladí lidé prožívají svůj občanský život a jaké významy mu připisují.

Proč považujeme za důležité věnovat se právě tomuto tématu? Vycházíme z předpokladu, že životy občanů v současné společnosti jsou ovlivňovány rozhodnutími závisějšími na mnoha činitelích. Nejedná se přitom pouze o tradiční politické instituce, jakými jsou vláda či místní samosprávy. Životy občanů v dnešní společnosti ovlivňuje například i chování velkých firem a nadstátních útvarů, jako je Evropská unie. Tito činitelé mohou dramaticky ovlivňovat, jakým směrem se budou ubírat naše každodenní životy, co budeme mít možnost dělat a v jaké vyhlídce budeme moci doufat. Politické rozhodnutí vlády, byť se na první pohled jedná o pouhý kus papíru, může řadě lidí přinést či naopak vzít naději na pracovní místo, na studium nebo na život v příznivějším životním prostředí. Podobný vliv, ačkoli se mu obvykle nevěnuje tolik pozornosti, mohou mít na naše životy například rozhodnutí velkých bank či pojišťoven.

Pokud občané nechtějí jen pasivně přihlížet, jak o jejich životech rozhodují jiní lidé, anonymní instituce či společenské a ekonomické síly, kterým nerozumějí, musejí se aktivně zapojit do občanského života. Občanská participace představuje způsob, kterým lidé mohou ovlivnit společenská rozhodnutí ve svůj prospěch. Velký počet činitelů, kteří se podílejí na rozhodování o společnosti, vyžaduje, aby občané využívali širokou škálu občanských aktivit. Například účast ve volbách přestává mít v dnešní společnosti výjimečné postavení, protože volbami lze ovlivnit pouze některá politická rozhodnutí. Naopak roste význam mimovolebních občanských aktivit, do nichž lze zařadit petice, demonstrace, aktivity na internetu, ale i radikální protesty.

Jsme přesvědčeni, že občanská participace je důležitá zejména v případě členů společnosti, kteří nepatří k majoritě. Necitlivá společenská rozhodnutí totiž často mají velké dopady právě na příslušníky menšin, zvláště pokud se jedná o menšiny, které se potýkají s negativním přijetím ze strany majority. Zároveň jsou to však právě příslušníci menšin, kdo obvykle čelí nejvíce překážkám bránícím občanské participaci. Nemusí se jednat pouze o objektivní překážky, jako je například jazyková bariéra, ale rovněž o překážky psychologické. Účast na společenském dění může být velmi obtížná pro člověka, který se ve společnosti necítí dobře

a má pocit, že jej většinová společnost mezi sebe nepřijímá. Pokud se však lidé, kteří čelí těmto problémům, nezapojí do společenského rozhodování a neprosadí své zájmy, je zde velká pravděpodobnost, že přijatá rozhodnutí jejich postavení pouze zhorší. Výsledkem může být negativní spirála, na jejímž konci bude pocit frustrace a vzájemného odcizení mezi jednotlivými společenskými skupinami.

Občanský život mladých lidí z menšin nemá smysl zkoumat bez zasazení do širšího kontextu. Vedle menšin vždy ve společnosti existuje společenská majorita, která svým chováním určuje, co je ve společnosti považováno za normální a běžné. Příslušníky menšin proto můžeme lépe poznat, pokud se soustředíme na to, čím se podobají členům majoritní společnosti a v čem naopak spočívá jejich jedinečnost, jejich odlišnost od standardů majoritní populace. Občanský život příslušníků menšin proto budeme v naší knize zkoumat ve vztahu k občanskému životu majority. Důraz přitom nebude kladen na vzájemné porovnávání, ve které skupině je občanská participace více či méně rozšířená, jako spíše na otázku, nakolik se napříč etnickými skupinami shodují nebo odlišují faktory, které mladé lidi k občanské participaci vedou. Takový přístup nám navíc může přinést užitečné poznatky nejen o menšinách, ale i majoritě samotné.

Naše kniha bude rozčleněna do devíti kapitol. V *kapitole 1* vysvětlíme, jak rozumíme občanskému životu, proč považujeme za důležité zabývat se právě mladými lidmi a co rozumíme pod sociálněpsychologickým pohledem. V *kapitole 2* se budeme zabývat tím, jaké otázky byly v souvislosti s občanským životem lidí z menšin dosud zkoumány. *Kapitola 3* stručně představí romskou a ukrajinskou menšinu, jimž je věnována naše studie. Následující kapitoly budou vycházet z výsledků naší studie, provedené v letech 2010 a 2011 mezi mladými lidmi ve věku 15–28 let z obou menšin a majority. *Kapitola 4* přinese charakteristiku respondentů našeho výzkumného souboru a metod, kterých jsme použili. Poté se v *kapitole 5* budeme věnovat otázce, jak mladí lidé vnímají společnost. Zaměříme se na jejich důvěru v instituce, přesvědčení o možnosti ovlivňovat dění ve společnosti, vnímanou diskriminaci a celkové hodnocení společnosti. V následující *kapitole 6* se pokusíme odpovědět na otázku, jakým občanským aktivitám se mladí lidé věnují a jaké obecnější typy občanské participace se u nich objevují. Na tuto analýzu naváže *kapitola 7*, v níž se podíváme, zda občanská participace mladých lidí souvisí s jejich pozicí ve společnosti, vnímáním společnosti a sociálním prostředím. Rovněž se krátce zmíníme o problematice účastníků alternativních občanských aktivit. *Kapitola 8* přinese odpověď na otázku, jaké překážky brání občanské participaci popisují samotní mladí lidé a jaké pocity tyto překážky provázejí. Závěrečná *kapitola 9* přinese shrnutí všech našich zjištění.

Kapitola 1

CO BUDEME ZKOUMAT A PROČ

V předmluvě jsme uvedli, že se budeme zabývat občanským životem mladých lidí z hlediska sociální psychologie. Tato věta si zasluhuje hned trojí vysvětlení. Co máme na mysli pod pojmem občanský život? Proč věnovat pozornost mladým lidem? A co znamená sociálněpsychologický pohled?

Co máme na mysli pod pojmem občanský život

Občan, občanství a občanský život

Náš život se odehrává na více rovinách. Na jedné straně je tu rovina blízkých osobních vztahů s našimi partnery, rodinnými příslušníky, přáteli, spolupracovníky, spolužáky či sousedy. Vztahům na této rovině obvykle věnujeme nejvíce času a energie, protože pro nás mají největší důležitost. Vedle osobní roviny však má náš život i další rozměr. Každý člověk patří do nějakého širšího společenství, které je vymezeno společným územím a vzájemnou propojeností mezi příslušníky tohoto společenství. Může jít o malá společenství, jako jsou obce či městské čtvrti, ale i o společenství mnohonásobně větší, jako jsou města, regiony, státy a nadstátní útvary. Ačkoli člověk obvykle osobně nezná většinu ostatních příslušníků, neznamená to, že společenství nemá na člověka žádný vliv a on svým způsobem neovlivňuje společenství. Například obec vydává různá úřední nařízení, poskytuje příležitosti pro práci i trávení volného času a mohou zde působit určitá neformální pravidla a očekávání, jak se má člověk chovat. Stejně tak se člověk může pokoušet dění v obci ovlivnit, například přesvědčováním ostatních obyvatel, dobrovolnou prací ve prospěch obce či kandidováním do obecního zastupitelstva.

Příslušnost k širším společenstvím, která přesahují blízké osobní vztahy, můžeme označit pojmem občanství. Člověka jakožto příslušníka určitého společenství pak můžeme nazvat občanem. Hovoříme-li o občanství, většinou máme na mysli státní občanství, tedy příslušnost člověka k nějakému státu.¹ V tomto smyslu rozumíme občanství i v naší knize, kde se věnujeme vztahu mladých lidí k České republice, respektive k české společnosti. Občanství se však může vztahovat i k jiným, menším či větším, společenstvím. Člověk tak kromě státu zároveň může být občanem určité obce, města, regionu i nadstátního celku, jakým je například Evropská unie (srov. Dalton, 2009; Višňovský, 2010).

¹ Příslušnost ke státu nemusí znamenat pouze právní vztah mezi člověkem a státem, jak blíže popíšeme v následující kapitole.

Občanství není pouze pasivním statutem, ale aktivním vztahem mezi člověkem a širším společenstvím. Občané mohou zaujímat ke společenství různé postoje, mohou mu důvěřovat, nebo naopak nedůvěřovat a mohou vůči němu pociťovat různé emoce. Stejně tak mají občané své představy o tom, jaká je jejich pozice v tomto společenství, zda je tato pozice zasloužená a zda mohou jako občané něco ve společenství změnit. Podobně různorodé mohou být činnosti, které s občanstvím souvisí. Zatímco někteří lidé nemají o širší společenství zájem a věnují se spíše svému soukromému životu, jiní se o společenství zajímají a sledují, co se v něm děje. Někteří se dokonce do dění ve společenství aktivně zapojují (neboli participují na něm) a snaží se jej ovlivnit. Všechny uvedené aspekty vztahu mezi člověkem a širším společenstvím tvoří občanský život, který přesahuje a doplňuje naše osobní životy.

Občanská participace a její formy

Občanská participace je důležitou součástí občanského života. V naší knize ji chápeme jako činnost, pro niž jsou podstatné dvě charakteristiky (srov. Zukin, Keeter, Andolina, Jenkins, & Delli Carpini, 2006). Za prvé jde o činnost, která má za cíl ovlivnit, co se děje v nějakém širším společenství, do něhož člověk náleží. Abychom mohli nějakou činnost označit za občanskou participaci, musí přesahovat okruh blízkých osobních vztahů směrem k širším společenstvím, jako jsou obec, region, stát apod. Toto kritérium je však samo o sobě příliš široké, neboť umožňuje za občanskou participaci označit rovněž pokusy ovlivnit společenství za účelem vlastního prospěchu. Například řada firem se snaží reklamou přimět co nejvíce lidí, aby nakupovali její produkty, avšak těžko bychom tyto aktivity označili za občanskou participaci. Druhou charakteristikou občanské participace proto musí být snaha prosadit to, co člověk považuje za obecně dobré, řešit společenské problémy a pomáhat druhým. Občanská participace by tedy měla být něčím víc než jen sledováním vlastního zájmu a měla by mít za cíl prospěch většího společenství. To samozřejmě nevylučuje, že jednotliví lidé mohou často za dobré a prospěšné považovat velmi odlišné věci, a proto různé občanské aktivity mohou být ve vzájemném konfliktu.

Dále může být užitečné rozlišit mezi občanskou participací a občanskou angažovaností. Představme si situaci, kdy se studenti střední školy účastní práce pro svou obec (například údržba ulic), protože je to jejich povinností v rámci školního vyučování. Jejich činnost naplňuje obě výše uvedené charakteristiky, a proto ji můžeme pokládat za občanskou participaci. Na druhou stranu intuitivně cítíme, že se nejedná o stejný případ, jako když člověk pracuje pro svou obec ve svém volném čase. Hlavní rozdíl spočívá v tom, že studenty k jejich občanské participaci pravděpodobně nevede pocit osobního závazku vůči společenství, ale participují pod vnějším tlakem. Pojem občanské angažovanosti nám umožňuje tyto dvě situace odlišit. Zatímco tedy občanská participace znamená jakoukoli

činnost ve prospěch společnosti, za občanskou angažovanost můžeme označit pouze ty případy, kdy je tato činnost vedena pocitem osobního závazku (Zaff, Kawashima-Ginsberg, & Lin, 2011).

Občanská participace se projevuje rozmanitými způsoby. Může jít o individuální (odevzdání hlasu ve volbách) i kolektivní aktivity (demonstrace), aktivity ve skutečném světě i na internetu (psaní politického blogu), ale rovněž o aktivity, které jsou většinovou společností považovány za radikální, nebo dokonce ilegální (násilné obsazení budov). V posledních letech dochází zejména k rozvoji občanské participace na internetu, což souvisí nejen s technologickým rozvojem v této oblasti, ale rovněž s relativně snadnou dostupností a pohodlností této formy participace. Tato forma je populární zejména u mladých lidí a objevují se názory, že internet bude v budoucnosti představovat převládající nástroj občanské participace. Na druhou stranu však existují i skeptické hlasy, které upozorňují na malé dopady většiny internetových aktivit na skutečný svět (Bennett, 2008; Dahlgren, 2009; Loader, 2007). Za novou a populární formu občanské participace je považován rovněž tzv. konzumerismus neboli nakupování a/nebo bojkotování výrobků z etických a politických důvodů. Významnou formou občanské participace jsou také aktivity zaměřené na tradiční politické instituce (neboli politická participace), kterým se budeme blíže věnovat v následujícím oddíle.

Občanská, nebo politická participace?

V odborné i neodborné literatuře se lze často setkat s pojmem politická participace. Někteří autoři ho dokonce používají ve stejném významu, v jakém my používáme pojem občanská participace. Abychom předešli nedorozumění, budeme v této knize oběma pojmům přiřkládát rozdílný význam. Politickou participaci budeme chápat jako jednu z forem občanské participace. Pro politickou participaci je charakteristické, že se člověk pokouší ovlivnit rozhodování tradičních mocenských institucí, jakými jsou například vláda, parlament či obecní zastupitelstva. Tyto snahy mohou probíhat tak, že se člověk přímo obrací na politiky, kteří jsou odpovědní za příslušná rozhodnutí (například dopisem nebo osobní účastí na jednání zastupitelstva). Druhou cestou je ovlivňování výběru politiků, například tím, že člověk volí ve volbách nebo přesvědčuje ostatní k volbě nějakého kandidáta (Verba, Scholzman, & Brady, 1995; Zukin et al., 2006).

Nejasněný rozdíl mezi občanskou a politickou participací provází mnohé současné diskuse o občanském životě mladé generace. Občas se můžeme setkat s názorem, že se současní mladí lidé příliš nezajímají o okolní společnost a že se v ní odmítají angažovat. Tento názor se však obvykle opírá o statistiky spojené s takovými aktivitami, jako jsou například malá ochota chodit k volbám nebo být členem politické strany. Z tohoto hlediska jsou současní mladí lidé skutečně pasivnější než starší generace a je možné, že si svou pasivitu uchovají i v pozdějším věku. Na druhou stranu, podíváme-li se na jejich občanskou participaci, jež

nesouvisí pouze s volební účastí či členstvím v politické straně, potom se mladí lidé nezdají být výrazně pasivnější než zbytek společnosti. Spíše než s klesajícím zájmem mladých lidí o okolní společnost se tedy setkáváme s proměnou způsobu, jakým se mladí lidé pokoušejí společnost ovlivnit. Oproti starším generacím přestává řada mladých lidí důvěřovat tradičním aktivitám a obrací se k jiným formám občanské participace (například výše zmíněné aktivity na internetu). Občanský život současných mladých lidí proto může být popsán v úplnosti pouze tehdy, jestliže se zaměříme na co možná nejširší paletu občanských aktivit (Norris, 2003; Syvertsen, Wray-Lake, Flanagan, Osgood, & Briddell, 2011; Youniss et al., 2002; Zukin et al., 2006).

Proč věnovat pozornost mladým lidem

Naše kniha věnuje pozornost mladým lidem ve druhé půli adolescence (15–19 let) a na počátku dospělosti (20–28 let). Právě na konci adolescence a počátku dospělosti si totiž člověk utváří svůj vztah ke společnosti, politice a občanské participaci.

V adolescenci si člověk rozvíjí nové schopnosti

Náš předpoklad, že občanský život člověka začíná v adolescenci, nebyl vždy přijímán jako samozřejmý. V padesátých a šedesátých letech 20. století panoval mezi mnoha výzkumníky názor, že k utváření základních občanských orientací dochází již v dětství. Pod vlivem zjednodušené interpretace psychoanalýzy se předpokládalo, že občanské orientace zformované do 14 let přetrvávají v průběhu dalšího života bez výraznějších změn (Easton & Hess, 1962). Řada následných výzkumů však ukázala, že děti uvažují o společnosti podstatně jinak než adolescenti a dospělí. Prvním rozsáhlejším výzkumem v této oblasti byly studie Josepha Adelsona a jeho kolegů ve druhé polovině šedesátých let. Autoři ukázali, že teprve mezi 13. a 15. rokem začínají být adolescenti schopni uvažovat o společnosti a jejích institucích abstraktně, zatímco v mladším věku nedokážou dostatečně rozlišovat mezi institucemi a konkrétními osobami, které v rámci těchto institucí působí (například mezi prezidentským úřadem a osobou konkrétního prezidenta). Rovněž teprve v adolescenci se u nich rozvíjí schopnost položit si otázky, zda zákony a společenská pravidla mají nějaké skryté a dlouhodobé důsledky, zda jsou v souladu s hlubšími morálními principy a jaké přinášejí výhody a nevýhody pro různé společenské skupiny (Adelson & O'Neil, 1966; Adelson, Green, & O'Neil, 1969; Adelson & Beall, 1970). Navazující zkoumání potvrdilo, že schopnost uvažovat o občanských záležitostech ve věku mezi 10 a 12 lety se teprve postupně vytváří. I když děti v tomto věku dokážou rozlišovat mezi celostátní a místní vládou a vědí, co jsou to politické strany, nerozumí obvykle ještě tomu, proč politické strany

mezi sebou soupeří či jaký je rozdíl mezi demokracií a diktaturou. Až po 13. roce začínají postupně chápat jeden ze základních principů občanského života, a sice že politické strany a občanská sdružení reprezentují zájmy různých společenských skupin a že usilují prosadit ve společnosti své názory (Berti, 2005).

Tato zjištění mají oporu v obecných poznatcích vývojové psychologie. Podle teorie Jeana Piageta jsou děti s rostoucím věkem schopny provádět čím dál složitější myšlenkové operace. Schopnost abstraktního uvažování si podle této teorie osvojují nejdříve okolo 11. a 12. roku (Piaget & Inhelderová, 2007; Moshman, 2005). Vezmeme-li v úvahu, že většina pojmů souvisejících s občanstvím je značně abstraktní (demokracie, parlament, občanská práva atd.), není překvapivé, že správné porozumění těmto pojmům se začíná u většiny dětí rozvíjet až po 12. roce. Mladší děti o těchto pojmech sice dovedou hovořit, ale rozumí jim nesprávně či neúplně. Právě Piagetova teorie sloužila mnohým výzkumníkům jako argument, proč má smysl zkoumat občanský život až v období adolescence (Cook, 1985; Merelman, 1972; Niemi & Hepburn, 1995). Během adolescence se navíc postupně rozvíjejí i další schopnosti, včetně schopnosti porozumět perspektivě druhých lidí. Výzkumy Roberta Selmana ukázaly, že teprve mezi 12. a 14. rokem se dokážeme dívat na situace z perspektivy třetí, nezúčastněné osoby a až od 15. roku dokážeme porozumět perspektivám nezúčastněných osob, které pocházejí ze společností s různými hodnotovými systémy (Selman, 2003). Občanský život s těmito schopnostmi úzce souvisí, protože součástí občanské participace je mnohdy vyjednávání s lidmi, kteří mají protikladné názory (McIntosh & Youniss, 2010). Celkově vzato je tedy pro člověka velmi obtížné zapojit se do občanského života, dokud nemá plně rozvinutou schopnost porozumět abstraktním pojmům a perspektivám druhých lidí, což obvykle nastává okolo 15. roku života.

Během adolescence si člověk utváří svou občanskou identitu

Význam adolescence pro začátek občanského života vyplývá rovněž z toho, že si člověk během tohoto životního období začíná ujasňovat vlastní identitu. Utváření identity znamená hledání odpovědí na otázky, kdo jsem a kam ve společnosti patřím (Erikson, 1968; Macek, 2003). Identita má celou řadu složek – člověk hledá odpovědi na otázky, například v oblasti víry, sexuality, povolání, etnicity či právě občanství. Utváření občanské identity znamená především ujasňování si vlastní občanské role ve společnosti (co pro mě znamená být občanem?) na základě našich přesvědčení, zkušeností a interakcí s jinými lidmi (Youniss et al., 2002). Například se rozhodujeme, do jaké míry nám záleží na okolní společnosti, nakolik se chceme spolupodílet na politickém rozhodování (například volením) či do jaké míry a jakým způsobem se chceme zapojit do řešení společenských problémů. Pro adolescenci tak může být typické experimentování s různými občanskými postoji a chováním (včetně radikálních postojů a chování), dokud se člověk nerozhodne pro určitou občanskou identitu. Vzhledem k individuální povaze

občanské identity může každý mladý člověk svou občanskou roli pojmout odlišným způsobem. Právě odlišně utvořená občanská identita je jedním z důvodů, proč se občané zapojují do společnosti v rozdílné míře a rozdílným způsobem (Hart, Richardson, & Winkelfeld, 2011).

Okolní společnost obvykle mladé lidi při utváření jejich občanské identity podporuje. Na přelomu adolescence a dospělosti člověk získává úplná politická práva, což mu otevírá některé nové cesty, jak občansky participovat (například možnost volit, kandidovat ve volbách či zakládat občanská sdružení). Vedle politických práv navíc existuje celá řada dalších nepřímých a méně formálních možností. Nejbližší okolí obvykle očekává, že člověk na prahu dospělosti bude schopen formulovat svůj názor na důležitá společenská témata, případně se přihlásit k určité politické ideologii (levice, pravice apod.). Pokud navíc i po 15. roce pokračuje ve studiu, obvykle se v rámci vyučování začne setkávat s větším důrazem na občanské vzdělávání. Přejed do dospělosti je dále spojen s nutností začít sám sebe žít, platit daně a pojištění, častěji jednat s úřady apod. Díky těmto zkušenostem si člověk může uvědomit, jakým konkrétním způsobem ovlivňují politická rozhodnutí jeho každodenní život (například v oblasti daní, podpory v nezaměstnanosti či korupce). Všechny tyto faktory přímo či nepřímo podporují mladé lidi v tom, aby si utvářeli svou občanskou identitu (Niemi & Hepburn, 1995; Nurmi, 2004).

Občanské postoje a chování zůstávají během života stabilní

Jakmile člověk na konci adolescence přijme za své určité občanské postoje a chování, velmi často si je uchová po zbytek života. Ačkoli samozřejmě existují výjimky, pravděpodobnost, že člověk výrazně změní své občanské postoje a chování, je v dospělosti výrazně nižší než v adolescenci. Znat občanský život současných mladých dospělých je důležité už proto, že postoje mnohých z nich se v budoucnosti příliš nezmění. Tento závěr podporuje řada výzkumů, podle nichž jsou občanské postoje, zájem o veřejné dění i ochota účastnit se různých forem občanské participace v průběhu dospívání stále stabilnější a v dospělosti si uchovávají svou vysokou stabilitu (Eckstein, Noack, & Gniewosz, 2011; Krosnick & Alwin, 1989; Prior, 2010; Sears & Levy, 2003). Podobný trend se navíc neobjevuje pouze u občanských postojů a chování, ale i obecnějších charakteristik, které mohou s občanským životem souviset. Jde například o sklony k autoritářství, dogmatismu či toleranci (Duckitt, 2009; Vollenbergh, Iedema & Raaijmakers, 2001).

Někteří autoři upozorňují, že význam adolescence pro utváření občanských postojů a chování se projevuje i na úrovni celých generací. Pokud generace projde v období adolescence určitou významnou historickou událostí (například revolucí či změnou politického režimu), jsou příslušníci této generace obvykle touto zkušeností nějak poznamenáni. I dlouhou dobu po historické události se mohou občanské postoje a chování členů této generace lišit od ostatních členů

společnosti, kteří danou historickou událost nezažili anebo je zastihla v příliš raném či naopak pokročilém věku (Mannheim, 2007; Sears, 2002; Sears & Levy, 2003). V případě České republiky může jít například o generace, které dospívaly v období výrazných politických změn, například v období tzv. Vítězného února (1948), Pražského jara (1968) nebo Sametové revoluce (1989). Často se rovněž ukazuje, že si lidé z paměti vybavují právě historické události, ke kterým došlo v období jejich mládí (Bellelli, Leone, & Curci, 1999; Valencia & Páez, 1999). Opět to dokládá, že mladí lidé jsou mimořádně vnímaví vůči dění ve společnosti a že zkušenosti z tohoto životního období mají vliv na jejich další život. Na tyto poznatky přímo navazuje náš výzkumný zájem o mladé lidi na počátku a v druhé půli adolescence. Pokud poznáme občanský život současné mladé generace, můžeme tím získat částečnou představu o tom, jak bude v budoucnu vypadat česká společnost.

Co znamená sociálněpsychologický pohled

Občanská participace souvisí s tím, jak interpretujeme okolní svět

Občanský život budeme zkoumat z pohledu sociální psychologie. Co to konkrétně znamená? Především budeme předpokládat, že lidé reagují na svět podle toho, jak jej vnímají a interpretují. Jinými slovy, aby nás okolní svět nějakým způsobem ovlivnil, musíme mu dát určitý význam. Dobrým příkladem je vztah mezi občanskou participací a společenskými institucemi, jako je kupříkladu vláda. Podle některých výzkumů jsou lidé motivováni k občanské participaci, pokud se domnívají, že vláda v jejich zemi rozhoduje špatným způsobem (Gamson, 1968). Všimněme si, že příčinou občanské participace nikdy není rozhodování vlády jako takové, ale to, že lidé toto chování interpretují jako špatné. Názor občanů může být samozřejmě reakcí na skutečná vládní rozhodnutí, samotná rozhodnutí však člověka nedokážou k ničemu motivovat, dokud je nějakým způsobem neinterpretuje – dokud jim nepřipíše nějaký význam. Pokud by lidé nesledovali rozhodnutí vlády nebo jim nepřikládali žádné významy (dobré, špatné rozhodnutí apod.), potom by na ně nemohli nijak reagovat. S určitou nadsázkou tak můžeme říci, že každý z nás žije ve „vnímaném světě“, který se promítá do našeho jednání (van Stekelenburg & Klandermans, 2010). Jako sociální psychology nás proto nezajímají ani tak objektivní charakteristiky světa jako spíše to, jaký jim lidé přikládají význam (Metzger & Smetana, 2010).

Sociálněpsychologický pohled na občanský život nám umožňuje pochopit, proč se lidé ve zdánlivě podobných situacích chovají jiným způsobem. Není těžké si představit dva mladé lidi, kteří vyrostli v podobných rodinách, mají podobné vzdělání, žijí ve stejném městě, jsou v podobné ekonomické situaci a patří do stejné etnické skupiny. Přesto jeden z nich občansky participuje (podepisuje

petice, dobrovolně pracuje pro své město a přesvědčuje druhé, aby šli k volbám), zatímco druhý občansky aktivní není. Pokud by nás zajímaly pouze tyto objektivní charakteristiky, nemuselo by být zřejmé, proč se každý z nich chová jinak. Jestliže však zjistíme, jakým způsobem tito dva lidé vnímají společnost a svou roli v ní, můžeme rozdíl porozumět. Například je možné, že jeden z nich považuje společnost za místo, kde vše funguje podle předem daných pravidel a kde lidé jako on nemohou nic změnit. Oproti tomu druhý člověk může být přesvědčen, že ačkoli ve společnosti není vše v pořádku, je možné s tím něco dělat. Právě rozdíl v jejich „vnímaných světech“ tak může stát za jejich odlišnou občanskou participací. Důraz na tento rozměr občanského života je jedním z hlavních přínosů našeho přístupu.

Naše jednání ovlivňují druzí lidé

Další klíčovou charakteristikou sociálněpsychologického pohledu je předpoklad, že jednání člověka významně ovlivňují druzí lidé. Nikdo z nás nežije v úplné sociální izolaci a přímý i nepřímý kontakt s druhými ovlivňuje naše myšlení a jednání. Vliv druhých lidí se promítá i do občanské participace. Ostatní lidé nám především poskytují příležitosti občansky participovat, které bychom jako jednotlivci neměli. Slouží nám rovněž jako zdroj informací, na jehož základě si tvoříme své představy o okolním světě – své názory na společnost si obvykle utváříme a upravujeme na základě porovnávání s názory druhých lidí (Festinger, 1954). Druzí lidé pro nás rovněž mohou představovat vzory, na jejichž příkladu se učíme občansky participovat, které obdivujeme a napodobujeme, či naopak kterým se chceme vyhnout (Bandura, 1997; Beaumont, 2010). Přítomnost druhých lidí na nás však působí rovněž méně viditelným způsobem. Ať už záměrně, nebo nezáměrně mohou mít druzí vůči nám určitá očekávání, která se často promítnou do našeho chování. Například v rodině, kde rodiče považují dobrovolnou práci za záslužnou činnost, které by se měl věnovat každý občan, budou děti pravděpodobně častěji věnovat svůj volný čas dobrovolné práci než v rodině, kde se rodiče o dobrovolnou práci nezajímají (Zukin et al., 2006). Pro většinu z nás by rovněž bylo obtížné občansky participovat, pokud bychom měli pocit, že druzí naše jednání neschvalují (Ajzen, 1991; Glasford, 2008). Vliv druhých lidí na občanský život člověka může být natolik rozmanitý, že jej není možné popsat v úplnosti. Přesto se pokusíme v naší knize tento faktor alespoň částečně zachytit, jinak nemůže být naše porozumění občanské participaci nikdy adekvátní.

Občanská participace nemusí být vždy spojena s racionálním uvažováním

Občanská participace mnohdy souvisí s racionálním uvažováním. Člověk občansky participuje, pokud očekávané přínosy občanské participace a dostatečná